

Марина Митрић, Београд
Народна библиотека Србије

ФОНДОВИ ШКОЛСКИХ БИБЛИОТЕКА У СРБИЈИ у периоду од 2001. до 2004. године

Школске библиотеке део су јединственог библиотечно-информационог система у Србији. Надзор над стручним радом школских библиотека, као једна од матичних функција у библиотекарству, у надлежности је народних матичних библиотека које се налазе у центрима округа.

Ради лакшег обављања својих законом утврђених матичних функција, матичне библиотеке у Србији, почев од 1997. године, формирају и одржавају базу података *Мрежа библиотека Србије*. Свака матична библиотека прикупља податке о библиотекама на својој територији и једном годишње доставља их Народној библиотеци Србије, где се одржава база података о пословању свих библиотека у Републици Србији.

Податке о пословању за ову базу доставља 1334 школске библиотеке (976 у основним школама и 358 у средњим школама). База података МБС намењена је прикупљању, обради и статистичкој презентацији података о библиотекама у Србији.

На основу података достављених за четири узастопне године (2001-2004), могу се уочити основни показатељи стања у школским библиотекама. Овом анализом обухваћени су књижни и некњижни фондови у школским библиотекама у Републици Србији, њихова величина и структура, као и набавка нових књига у односу на важеће националне стандарде за школске библиотеке и препоруке IFLE и UNESCO-а. Као извори за анализу, поред података достављених за базу МБС, коришћени су и извештаји о извршеном надзору над стручним радом школских библиотека, које матичне библиотеке, по извршеном надзору, достављају Народној библиотеци Србије.

Табела 1: Школске библиотеке у Републици Србији које достављају податке за базу Мрежа библиотека Србије

Округ/ матична библиотека	у средњој школи	у основној школи	Укупно
Мачвански	18	43	61
Колубарски	8	27	35
Подунавски	8	32	40
Браничевски	11	34	45
Шумадијски	13	38	51
Поморавски	15	27	42
Борски	9	27	36
Зајечарски	8	17	25
Златиборски	17	26	43
Моравички	9	30	39
Рашки	15	45	60
Расински	8	34	42
Нишавски	22	48	70
Топлички	6	18	24
Пиротски	7	7	14
Јабланички	13	26	39
Пчињски	13	39	52
Град Београд	73	174	247
Укупно у централној Србији	273	692	965
Северно-бачки	8	36	44
Средње-банатски	11	50	61
Северно-банатски	9	19	28
Јужно-банатски	18	63	81
Западно-бачки	14	35	49
Јужно-бачки	12	38	50
Сремски	13	43	56
Укупно у Војводини	85	284	369
УКУПНО	358	976	1334

Величина и структура библиотечких фондова, набавна политика

Библиотечки фондови школских библиотека обухватају књижне фондове (монографске и серијске публикације) и некњижну грађу (географске карте, грамофонске плоче, аудио и видео касете, филмове и дијафилмове, микрофилмове, фотографије, публикације на CD ROM-у и DVD-у) из свих наставних области.

Полазећи од основног задатка - да буду подршка остварењу васпитно-образовног процеса у школи и помажу ученицима у савладавању наставног програма, предвиђено је да школске библиотеке имају специфичну структуру књижног фонда која се одређује према типу школе. То је у највећем проценту литература за наставу матерњег језика, литература за остале предмете (укључујући и приручну литературу - енциклопедије, лексиконе, атласе, речнике и сл.) и литература за наставно особље.

У школским библиотекама основних школа фондови су подељени на ученички и наставнички, а њихова се структура битно разликује. Тако се у структури ученичког фонда налазе дела из програма матерњег језика, дела из програма осталих предмета, приручна литература (енциклопедије, речници, лексикони), књижевна и научно-популарна литература изван програма. Структура наставничког фонда је другачија и обухвата уџбенике и приручнике за све предмете, приручну литературу општег типа (речнике, лексиконе, енциклопедије), дидактичко-методичку литературу за све предмете и активности, педагошко-психолошку литературу, дела за обраду у лектури разних предмета, законе и пратећа документа из области васпитног, образовног и општег законодавства, план и програм образовно-васпитног рада. Наставничка библиотека у свом фонду може да има и мањи број дела белетристике, али с обзиром на немогућност ширег избора ове литературе, боље је развијати чисто стручни карактер наставничког фонда, где ће се тежиште ставити на ону литературу која се односи пре свега на васпитање, образовање и наставу. То треба да буду дела из области историје школства и образовања, педагогије, педагошке психологије и социологије, организације и методике наставе свих наставних области.

У библиотекама средњих школа структура библиотечког фонда је иста као и у библиотекама основних школа, с том разликом да је у средњим школама библиотечки фонд јединствен, а њиме се користе и наставници и ученици.

Књижни фондови

Општа је оцена да књижни фондови у школским библиотекама у Србији не одговарају потребама савремено конципиране наставе. За њихово побољшање у квалитативном и квантитативном смислу потребна су већа материјална улагања и правилно усмерена набавна политика, која мора да се заснива на наставном програму школе и различитим интересовањима ученика за коришћење литературе ван наставног процеса.

Од добре набавне политике и редовне годишње принове књига зависи у којој ће мери библиотечки фонд бити актуелан и у складу са захтевима школског програма. При томе се не мисли искључиво на повећање броја наслова, већ и на обнављање фонда, нарочито обавезне лектуре која се највише користи, па самим тим и најбрже оштећује и хаба, а никад је нема у довољном броју примерака.

Општи закључак, донет на основу извештаја матичних библиотека о извршеном надзору над стручним радом у школским библиотекама, је да се постојећи фондови не обнављају, а набавка нових књига представља озбиљан проблем. Малобројне су школске библиотеке у Србији које се могу похвалити новим и атрактивним издањима која ученици највише траже. У већини школа библиотеке најчешће набављају књиге новцем који на крају године преостане у школском буџету, а та су средства оскудна и недовољна, те се фонд углавном попуњава поклоњеним књигама које нису увек адекватне садржине. Последица је да школске библиотеке углавном располажу само старим књигама. Књижни фондови су по величини и по структури неодговарајући, а услед недостатка финансијских средстава не набавља се чак ни школска лектира предвиђена програмима матерњег језика и књижевности. Тиме се функције школске библиотеке великим делом преносе на јавне (народне) библиотеке, које своју набавну политику прилагођавају потребама ученика основних и средњих школа, тако што фондове оптерећују великим бројем примерака школске лектуре, што се, услед недостатка средстава за куповину књига, директно одражава на набавку недовољног броја дела научног, стручног и референсног садржаја. Оваква појава има неоспоран утицај на састав књижног фонда у јавним библиотекама и то на штету читалачких потреба одраслог становништва. Последица тога је да многе јавне библиотеке претежно делују као позајмне библиотеке за ученике основних и средњих школа, нарочито у оним деловима Србије где одређени број школа још увек нема школску библиотеку (иако законски прописи из области образовања то налажу) или има библиотеку која не ради или ради повремено. Тако се сиромаштво фондова школских библиотека рефлектује и на стање других типова библиотека у мрежи.

Са друге стране, присутно је расипање фондова и губитак књига услед неправилног инвентарисања и давања књига на коришћење без евидентирања задужења и раздужења корисника на прописан начин. Истовремено, књижни фондови су често оптерећени великим бројем примерака застареле и неактуелне литературе. Многе библиотеке у својим фондовима имају књиге које су давно превазиђене, попут марксистичке литературе у библиотекама средњих школа, и које је још давно требало расходовати, с обзиром да се таква литература често налази у великом броју примерака. Због тога је за отпис дотрајале и непотребне литературе неопходна повремена ревизија, при чему и тада број приновљених књига на годишњем нивоу треба да буде већи од броја отписаних књига. У већини школских библиотека у Србији то сада није случај: из године у годину укупан број књига реално се смањује, јер је, осим у појединачним случајевима, тешко говорити о било каквој редовној куповини књига.

Према расположивим подацима у бази *Мрежа библиотека Србије*, 1123 школске библиотеке у Србији (без Косова) које су доставиле податке о пословању за 2004. годину, располаже укупним бројем књига од 9.539.034

(библиотеке у основним школама 6.646.372 и библиотеке у средњим школама 2.892.662). Према подацима достављеним за 2003. годину, 1040 школских библиотека, које су доставиле податке о пословању, располагало је са укупно 8.559.060 књига (библиотеке у основним школама 6.022.264 и библиотеке у средњим школама 2.536.796). За 2002. годину податке је доставило 1125 школских библиотека које су имале укупно 9.408.793 књига (библиотеке у основним школама 6.677.426 и библиотеке у средњим школама 2.731.367). За 2001. годину податке је доставило 1115 школских библиотека, које су тада располагале са укупно 8.911.695 књига (библиотеке у основним школама 6.329.815 и библиотеке у средњим школама 2.581.880).

Табела 2: *Подаци о укупном броју књига у школским библиотекама у 2001, 2002, 2003. и 2004. години*

Година	Број достављених анкета	Број књига у библиотекама основних школа	Број књига у библиотекама средњих школа	Укупан број књига у школским библиотекама
2001	1115	6.329.815	2.581.880	8.911.695
2002	1125	6.677.426	2.731.367	9.408.793
2003	1040	6.022.264	2.536.796	8.559.060
2004	1123	6.646.372	2.892.662	9.539.034

Податке о броју књига није лако упоредити с обзиром да је сваке године различит број библиотека које су доставиле анкете о пословању, али се може уочити да се број књига у школским библиотекама у току наведене четири године не повећава. Ту чињеницу најбоље илуструје поређење података за 2002. и 2004. годину, када је скоро идентичан број библиотека доставио податке о пословању. Књижни фонд ових 1123, односно 1125 библиотека за две године увећан је за 130.241 књигу, односно у просеку свака библиотека набавила је 57,9 нових књига у току једне школске године.

Према *Минимуму југословенских стандарда за школске библиотеке* (Библиотекар, бр. 5-6, 1973.) потребно је да школска библиотека поседује почетни фонд од 8-10 књига по ученику, а да библиотечки фонд попуњава у односу 0,5-1 нове књиге по ученику у току сваке школске године. Минимум стандарда за школске библиотеке у већини библиотека није достигнут, што најбоље илуструју подаци о броју набављених књига у школским библиотекама по годинама од 2001. до 2004. дати у табели 3.

Табела 3: Подаци о броју приновљених књига у школским библиотекама у 2001, 2002, 2003. и 2004. години

Година		2001	2002	2003	2004
Број набављених књига	у библиотекама основних школа	93.279	125.939	118.654	141.651
	у библиотекама средњих школа	27.782	59.431	57.995	61.575
	Укупно у свим школским библиотекама	121.061	185.370	176.649	203.226
Број ученика	у библиотекама основних школа	500.668	520.471	452.707	482.184
	у библиотекама средњих школа	216.492	239.252	206.312	239.679
	Укупно у свим школским библиотекама	717.160	759.723	659.019	721.863
Број приновљених књига по ученику	у библиотекама основних школа	0,19	0,24	0,26	0,29
	у библиотекама средњих школа	0,13	0,25	0,28	0,26
	Укупно у свим школским библиотекама	0,17	0,24	0,27	0,28

Фонд периодике

Посебну пажњу треба посветити формирању и организацији фондова периодике у школским библиотекама, имајући у виду да серијске публикације имају велики значај у развоју свих научних дисциплина и представљају најсвежији извор информација из разних области. Одабирање наслова и комплетирање годишта часописа који су подршка васпитно-образовном процесу претпоставка су за успешан рад сваке школске библиотеке.

Фондове периодике у школским библиотекама у Србији углавном чине новине и часописи који се односе на наставу и организацију рада у школи, као што су признати педагошки часописи попут “Настава и васпитање“, “Педагогија“, “Педагошка стварност“, “Савремена школа“, “Просветни преглед“- лист просветних радника Републике Србије и Републике Српске, “Учитель“, “Норма“ – часопис за теорију и праксу разредне наставе и др. У фондовима школских библиотека могу се наћи и часописи који се односе на поједина наставна подручја: “Књижевност и језик“ – стручни часопис из области књижевности, “Математички лист“, “Мисао“, “Настава историје“, “Хемијски

преглед“ и “Светосавско звонце“ – часопис у издању Светог Архијерејског Синода СПЦ који је одлуком Министарства просвете и спорта проглашен помоћним средством у настави веронауке. У библиотекама основних школа присутни су и часописи за децу (“Невен“, “Зека“, “Школарац“ “Школарка“, “Тик-так“).

Оно што је заједничко већини школских библиотека је да, услед недостатка финансијских средстава, располажу углавном са 1, 2 или највише 5 наслова периодике за чију су претплату ретке школе у прилици да издвоје средства сваке године. Последица тога је да постојећи наслови периодике у великом броју школских библиотека нису комплетирани. Фонд периодике често није физички и стручно обрађен, није инвентарисан и не користи се у складу са библиотечким правилима.

Фонд некњижне грађе

У школским библиотекама чува се аудиовизуелни, документациони и сликовни материјал који се, као и периодика, не износи из библиотеке, а користе га ученици и наставници. Некњижну грађу чине грамофонске плоче, аудио и видео касете, фотографије, филмови, дијафилмови и дијапозитиви, микрофилмови, фолије, географске карте, CD ROM и DVD дискови који се односе на наставни програм. У табели 4 наведени су подаци о укупном броју јединица појединих врста некњижне грађе, које су школске библиотеке доставиле матичним библиотекама за базу Мрежа библиотека Србије, дати по годинама од 2001. до 2004.

Табела 4: Подаци о укупном броју јединица некњижне грађе у школским библиотекама у 2001, 2002, 2003. и 2004. години

Година		2001	2002	2003	2004
Грамофонске плоче	у библиотекама основних школа	14229	14678	15423	15164
	у библиотекама средњих школа	3226	5459	5781	4661
	Укупно у свим школским библиотекама	17455	20137	21204	19825
Аудио касете	у библиотекама основних школа	12110	12031	12373	12665
	у библиотекама средњих школа	1007	1209	1352	1345
	Укупно у свим школским библиотекама	13117	13240	13725	14010
Видео касете	у библиотекама основних школа	4743	4144	5136	5080
	у библиотекама средњих школа	1130	1626	1744	1633
	Укупно у свим школским библиотекама	5873	5770	6880	6713
Филмови	у библиотекама основних школа	5493	5735	5497	5234
	у библиотекама средњих школа	529	687	739	699
	Укупно у свим школским библиотекама	6022	6422	6236	5933
Дијафилмови	у библиотекама основних школа	19784	19177	19566	20702
	у библиотекама средњих школа	1386	2044	1528	2069
	Укупно у свим школским библиотекама	21170	21221	21094	22771
Микрофилмови	у библиотекама основних школа	585	600	653	723
	у библиотекама средњих школа	84	84	91	91
	Укупно у свим школским библиотекама	669	684	744	814

Година		2001	2002	2003	2004
Фотографије	у библиотекама основних школа	8149	8955	9464	9378
	у библиотекама средњих школа	1516	1678	1751	1623
	Укупно у свим школским библиотекама	9665	10633	11215	11001
Географске карте	у библиотекама основних школа	3456	3559	3953	3801
	у библиотекама средњих школа	559	841	864	863
	Укупно у свим школским библиотекама	4015	4400	4817	4664
CD ROM дискови	у библиотекама основних школа	153	197	366	791
	у библиотекама средњих школа	15	17	67	230
	Укупно у свим школским библиотекама	168	214	433	1021

Према подацима доступним у бази података *Мрежа библиотека Србије* може се закључити да се фонд некњижне грађе у школским библиотекама у Србији не обнавља у довољној мери. То најбоље илуструју подаци о броју приновљених јединица некњижне грађе по годинама од 2001. до 2004. дати у табели 5. Треба посебно имати у виду чињеницу да је преко хиљаду библиотека сваке године доставило податке (2001. – 1115, 2002. – 1125, 2003. – 1040 и 2004. године 1123 библиотеке). Када се број приновљених јединица подели са укупним бројем библиотека које су доставиле податке, јасно је да се фонд некњижне грађе у школским библиотекама у Србији обнавља у готово занемарљивој мери.

Табела 5: Подаци о броју приновљених јединица некњижне грађе у школским библиотекама у 2001, 2002, 2003. и 2004. години

Година		2001	2002	2003	2004
Грамофонске плоче	у библиотекама основних школа	1303	1043	1172	844
	у библиотекама средњих школа	7	7	443	496
	Укупно у свим школским библиотекама	1310	1050	1615	1340
Аудио касете	у библиотекама основних школа	1204	995	915	698
	у библиотекама средњих школа	38	75	81	104
	Укупно у свим школским библиотекама	1242	1070	996	802
Видео касете	у библиотекама основних школа	264	210	285	241
	у библиотекама средњих школа	41	106	178	154
	Укупно у свим школским библиотекама	305	316	463	395
Филмови	у библиотекама основних школа	89	125	/	63
	у библиотекама средњих школа	/	/	8	32
	Укупно у свим школским библиотекама	89	125	8	95
Дијафилмови	у библиотекама основних школа	1314	1111	1180	1406
	у библиотекама средњих школа	/	/	20	25
	Укупно у свим школским библиотекама	1314	1111	1200	1431
Микрофилмови	у библиотекама основних школа	69	69	54	52
	у библиотекама средњих школа	3	/	/	/
	Укупно у свим школским библиотекама	72	69	54	52

Година		2001	2002	2003	2004
Фотографије	у библиотекама основних школа	336	570	543	1336
	у библиотекама средњих школа	273	/	/	/
	Укупно у свим школским библиотекама	609	570	543	1336
Географске карте	у библиотекама основних школа	273	334	435	237
	у библиотекама средњих школа	3	7	41	36
	Укупно у свим школским библиотекама	276	341	476	273
CD ROM дискови	у библиотекама основних школа	41	71	126	464
	у библиотекама средњих школа	4	7	19	159
	Укупно у свим школским библиотекама	45	78	145	623

Фондови школских библиотека у односу на стандарде и документа IFLA/UNESCO

Када су у питању фондови школских библиотека, према *IFLA/UNESCO Смерницама за школске библиотеке*¹ под умереном колекцијом књижних извора подразумева се 10 књига по ученику. У фонду школске библиотеке треба да има најмање 2500 важних и савремених јединица намењених корисницима свих узраста, способности и образовног нивоа, при чему најмање 60 % фонда треба да чине некњижевни извори који се односе на наставни програм. Услуге библиотеке обавезно подразумевају и приступ електронским изворима информација који прате наставни програм и одражавају интересовања и културу корисника. Електронски извори треба да обухвате приступ Интернету, као и посебне библиографске и базе пуног текста и образовне софтверске пакете који постоје на CD ROM-у и DVD-у.

Примењено на услове рада школских библиотека у Србији неопходно је најпре омогућити попуну фондова до стандардима одређених параметара (минимум стандарда за школске библиотеке предвиђа почетни књижни фонд од

¹ IFLA/UNESCO Смернице за школске библиотеке. У: Гласник НБС, 1/2005, стр. 387-417, Београд, 2005.

8-10 књига по ученику и годишњи прираштај од 0,5-1 књиге по ученику) и побољшање обима и структуре књижних фондова (дакле не само набавка нових књига већ и обнављање постојећег фонда). У складу са захтевима савременог информатичког доба неопходна је и набавка електронских публикација, омогућавање приступа Интернету и коришћење дигиталних ресурса других библиотека. То подразумева набавку рачунарске опреме и програма за аутоматизацију пословања, као и обуку кадрова за практичан рад у области информационих технологија. Тиме ће бити омогућена и изградња модерних информационих инструмената и подизање нивоа стручне обраде библиотечке грађе.

Нове технологије, е-публикације, коришћење Интернета и дигиталних ресурса других библиотека

Са појавом нових информационих и комуникационих технологија и потенцијала које оне нуде, све активности и планирање развоја школских библиотека требало би усмерити ка њиховом трансформисању у школске библиотечно-информационе центре, који би омогућили увођење савремених достигнућа науке у педагогију. Развој нових мултимедијалних технологија представља основу за увођење образовних иновација које пружају широке могућности не само за брзо и лако учење основног градива, већ и информатичко описмењавање ученика. Из тог разлога неопходно је да савремена школска библиотека у својим фондовима поседује електронске публикације, као и могућност коришћења удаљених електронских извора.

У савременом електронском издаваштву у Србији постоје бројне публикације намењене деци школског узраста, које су од велике помоћи у савладавању обавезног градива из различитих предмета - историје, географије, математике, српског језика, страних језика и сл. а користећи мултимедијални приступ изложену материју чине привлачном и забавном. Такав уџбеник у школској библиотеци знатно унапређује технику учења, а само градиво се лако и брзо усваја. Овакав начин рада доприноси да ученицима школа и школска библиотека постају занимљивије, а представља нову димензију образовања која утиче на повећање мотивације ученика за самостално учење и омогућава стицање знања не само из одређеног предмета већ и из области информатике.

У документу Стратегија Министарства просвете и спорта за период 2005-2010. године² предвиђено је умрежавање образовних установа на предшколском, основношколском и средњошколском нивоу до 2007. године, те је реално очекивати да до краја 2006. године Министарство обезбеди прикључак за Интернет у свих 1750 школа у Србији. То ће омогућити ефикаснију употребу постојећих електронских извора и побољшање квалитета услуга које пружају школске библиотеке. Посредством Интернета наставници могу да размењују примере планова предавања, да учествују у стручним развојним програмима, па

² Стратегија Министарства просвете и спорта за период 2005-2010. године, Београд, мај 2005. – <http://www.mps.sr.gov.yu>

и да се образују online. Ученици имају могућност да "уживо" комуницирају са стручњацима из различитих области, да у улози истраживача "групно" посећују одређене локације од значаја за наставно градиво - као што су научне лабораторије, музеји и галерије, историјски и географски локалитети.

У ситуацији када су набавка и коришћење периодике у школским библиотекама ограничени оскудним финансијским средствима, електронски приступ серијским публикацијама често је јефтинији начин да се обезбеди коришћење часописа који су потребни свакој школској библиотеци. Различити часописи из области друштвених и природних наука - књижевности, математике, биологије, историје, културе и уметности, социологије, филологије и лингвистике, укључујући и поједине педагошке и дечје књижевне часописе, преко Интернета су електронски доступни у пуном тексту. Бесплатно су доступни за коришћење и бројни образовни садржаји енциклопедијског карактера који покривају различите научне дисциплине.

Приступ Интернету, повезивање школских библиотека у систем централних каталога и могућност коришћења дигиталних ресурса других библиотека су претпоставке пружања квалитетних услуга корисницима библиотеке. Информационим технологијама треба дати већи значај у планирању развоја школских библиотека, уз истовремено регулисање приступа одређеним садржајима на Интернету на свим локацијама које немају везе са образовним процесом.

Већи број школа у Србији, основних и средњих, покренуло је и редовно одржава свој сајт на Интернету, нудећи образовне и квалитетне забавне садржаје из свих наставних области. Често је и школски часопис, који уређују сами ученици, доступан у електронском облику на сајту школе. Већи број школских библиотека поседује Web презентацију - страницу посвећену библиотеци која је додата већ постојећем сајту школе. Међутим, фондови и активности ниједне библиотеке нису детаљније представљени, а постављање електронског каталога неке школске библиотеке на Интернет још делује као далека будућност. Формирање електронских каталога и умрежавање школских библиотека један је од начина да се ученици лако и једноставно упознају са библиотечким фондовима не само у својој школи, већ би постојала могућност претраживања и евентуалног коришћења фондова других школских библиотека са којима њихова школа остварује сарадњу.